

Ks. JERZY ŁAWICKI

UNIwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Warszawa

RODZINA MIEJSCEM WYCHOWANIA DO WARTOŚCI SPOŁECZNYCH. STUDIUM PEDAGOGICZNE LISTÓW PASTERSKICH PRYMASA STEFANA WYSZYŃSKIEGO

Prawda o fundamentalnej roli rodziny w procesie wychowania w zasadzie nie potrzebuje szczególnego uzasadnienia. Spośród wszystkich środowisk wychowawczych to właśnie ona najmocniej rzutuje na kształtowanie postaw moralnych dzieci i młodzieży. Taka sytuacja ma miejsce w rodzinach, których członkowie troszczą się o siebie nawzajem, zabezpieczają swoje potrzeby rozwojowe, obdarzają się uczuciem miłości, kształtują w sobie poczucie odpowiedzialności oraz wrażliwości na dobro wspólne i indywidualne. Traktując powyższy, lakoniczny opis funkcjonowania rodziny jako rodzaj normy, należy jednocześnie stwierdzić, iż tenże stan nie jest już dziś rzeczywistością powszechną. Współcześnie mamy do czynienia z implozją rodziny, z wewnętrznym rozkładem jej struktur, przez co zaburzeniu ulegają jej naturalne funkcje. Ponadto w wypadku wielu rodzin można mówić o niewydolności wychowawczej rodziców, a niekiedy nawet o patologii. Nie sposób także pominąć upowszechniającej się praktyki wychowywania dzieci w rodzinach niepełnych. Bliższa charakterystyka wskazanych problemów domagałaby się szczegółowych badań. Zdiagnozowanie ich skali nie jest jednak kluczowe dla refleksji podjętej w niniejszym artykule. Sam fakt nasilających się zjawisk wpływających na osłabienie wychowawczej funkcji rodziny daje asumpt, aby jako problem badawczy podjąć tę kwestię na gruncie pedagogii społecznej.

Problematyka rodziny jako środowiska wychowawczego posiada obszerną literaturę naukową. Celem niniejszego opracowania jest zbadanie nauczania pasterskiego prymasa Stefana Wyszyńskiego, które zawarte jest w jego listach pasterskich poświęconych temu zagadnieniu. Ten obszar jak dotąd nie został wyczerpująco przebadany. Za potrzebą podjęcia tego zadania przemawiają nie tylko argumenty historyczne – stworzenie rekonstrukcji myśli pedagogicznej Prymasa Tysiąclecia. Jego formacja naukowa (w dziedzinie nauk społecznych oraz pedagogiki¹) w połączeniu ze szczególną wrażliwością na potrzeby społeczne polskich rodzin czynią z niego oryginalnego i bardzo kompetentnego promotora tej tematyki na forum

¹ Zob. R. Bednarczyk, *Prawa, obowiązki i zadania wychowawcze rodziców w myśli prymasa Stefana Wyszyńskiego*, Warszawa 2017, s. 20-56.

polskiego społeczeństwa w dobie komunizmu. Dodatkowym motywem podjętej analizy jest próba dokonania oceny aktualności tego nauczania w kontekście współczesnych przemian religijno-społeczno-kulturowych.

Problematyka rodzinna w listach pasterskich Prymasa S. Wyszyńskiego

W bogatej spuściznie nauczania pasterskiego Prymasa Tysiąclecia tematyka rodzinna zajmowała jedną z głównych pozycji, dlatego w sensie szerokim może niemal cała być traktowana jako źródło niniejszej refleksji pedagogicznej. Tak obszerny zakres materiałów źródłowych nie jest jednak możliwy do przeanalizowania, dlatego niezbędne jest ograniczenie go do tekstów bezpośrednio odnoszących się do tematyki wychowania w rodzinie. Zgodnie z tytułem opracowania przedmiotem analizy będą listy pasterskie prymasa Polski. Przyjęte ograniczenia pozwalają zatem skupić uwagę na wybranej grupie tekstów oficjalnego nauczania prymasowskiego, które trafiało w pierwszej kolejności do wiernych archidiecezji warszawskiej i gnieźnieńskiej, zaś w dalszej perspektywie za sprawą słowa drukowanego także do szerokiego grona wiernych w Polsce. Dziś są one dostępne w formie książkowej w postaci dwóch tomów zawierających pełny, dostępny zbiór listów pasterskich prymasa S. Wyszyńskiego². Lektura w sumie 244 epistoł pozwala dostrzec, że na ogół było to nauczanie okolicznościowe, powiązane z ważnymi wydarzeniami z życia Kościoła lub z obchodami świąt liturgicznych. Niekiedy motywem powstania konkretnych listów była potrzeba zabrania głosu przez prymasa Polski na określony temat. Wśród jednych i drugich można wskazać około dwudziestu, które wprost poruszały tematykę wychowania społecznego w rodzinie.

Dla właściwego zrozumienia przesłania prymasowskiego dotyczącego zadań wychowawczych rodziny niezbędne jest określenie podstawowej jej definicji, którą operował ksiądz prymas. Dla niego rodzina jest wspólnotą naturalną, utworzoną przez małżonków i ich dzieci, opartą na fundamencie międzyludzkiej miłości i wzmocnioną przez łaskę sakramentu małżeństwa. Jest przy tym podstawową i najbardziej trwałą komórką życia społecznego, zapewniającą biologiczną ciągłość przekazu życia, wspólnotą wychowawczą, szkołą postaw patriotycznych, obywatelskich i społecznych. Jej cele wiążą się nie tylko z troską o zapewnienie bezpieczeństwa oraz podstawowych potrzeb poszczególnych jej członków, ale także z rozwijaniem pogłębionej duchowości ukierunkowanej na uświęcenie i na ostateczne osiągnięcie łaski zbawienia³. Ta wizja wyznacza główne nurty nauczania prymasowskiego

² Zob. *Listy pasterskie Prymasa Polski 1946-1974*, Paris 1975; *Listy pasterskie Prymasa Polski oraz Episkopatu 1975-1981*, Paris 1988.

³ Por. M. Parzyszek, *Rodzina w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego. Aspekt pedagogiczny*, Lublin 2012, s. 20-25; J. Zabielski, *Rodzina jako środowisko rozwoju religijno-moralnego w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „Studia Prymasowskie” 4(2010), s. 284-287.

dotyczącego rodziny, w sposób naturalny uwypuklając te zagadnienia, których poruszenie ksiądz prymas uznał w danym momencie za szczególnie istotne.

Pojęcie rodziny posiadało w przepowiadaniu kardynała S. Wyszyńskiego także silne powiązania z określeniem narodu. Tożsamość rodziny, jej duchowe i kulturowe korzenie wyrastają z doświadczeń historycznych wspólnoty narodowej. W życiu rodziny odbijały się zatem dzieje narodu i to do niej należy zadanie pielęgnowania wartości narodowych (pamięci historycznej, zwyczajów, języka, religii, tradycji i kultury). Dla prymasa Polski rodzina była nie tylko ważną komórką życia narodu, która potrafi czerpać z bogactw duchowych i materialnych całej wspólnoty narodowej. W jego nauczaniu równie mocno wybrzmiewa przekonanie, że to rodzina stanowi o trwałości narodu⁴. Siła narodu zależy wprost od siły rodziny zarówno pod względem biologicznym, jak również materialnym i duchowym. Jeśli rodzina będzie zdrowa, posiadająca odpowiednie warunki egzystencjalne (praca, dom, standard życia), funkcjonująca na właściwym poziomie pod względem kulturowym, religijnym i moralnym, to również będzie rozwijała się wspólnota narodowa. W sytuacji przeciwnej należy mówić o zagrożeniach lub wręcz o sytuacji jej głębokiego kryzysu.

Swego rodzaju skrót nauczania Prymasa Tysiąclecia poświęconego rodzinie i jej kondycji wewnętrznej może stanowić treść jego ostatniego listu pasterskiego poruszającego tę tematykę. Już sam tytuł listu *Do dzieci Bożych archidiecezji gnieźnieńskiej i warszawskiej przed uroczystością Podwyższenia Krzyża Świętego: «Krzyż szkołą wychowania społecznego»* zawiera bardzo wyraźnie sprecyzowane przesłanie. Ksiądz prymas przypomniał w nim, że istotą prawdziwej miłości, która ma łączyć poszczególne osoby w rodzinie oraz całe narody, jest postawa wierności i ofiary: „Nadał Chrystus zwycięża i ratuje świat przez miłość, naukę wyrzeczenia się siebie, ofiarę i posłuszeństwo – we wszystkich swoich naśladowcach. Dzięki tym naśladowcom Chrystusa świat może jeszcze uchronić rodzinę ludzką od całkowitej zagłady”⁵. W dalszej części tego listu ten wymiar miłości odniesiony został do poszczególnych osób w rodzinie. Poprzez przyjmowanie swoich obowiązków w duchu posłuszeństwa i ofiary mogą one realizować swoje osobiste zadania rozwojowe, a także przyczynić się do konsolidowania wspólnoty rodzinnej. W tym znaczeniu krzyż jest kwintesencją postawy cichej, heroicznej miłości, podporządkowującej dobro własne dobru innych osób. Ten znak wyraża rezygnację z własnych, dość często egoistycznych dążeń na rzecz ofiarnej służby innym.

Perspektywa krzyża jako określonej interpretacji miłości rodzinnej ma też ściśle powiązanie z ideałem życia chrześcijanina – „Jeśli kto chce iść za Mną [za Chrystusem], niech się zaprze samego siebie, niech co dnia bierze krzyż swój i niech Mnie naśladuje” (Łk 9,23). Znak krzyża w tym przypadku także wyraża przyjęcie

⁴ Zob. J. Lewandowski, *Naród w dziejach zbawienia*, Warszawa 2001, s. 38-39.

⁵ S. Wyszyński, *Do dzieci Bożych archidiecezji gnieźnieńskiej i warszawskiej przed uroczystością Podwyższenia Krzyża Świętego: „Krzyż szkołą wychowania społecznego”*, w: *Listy pasterskie Prymasa Polski...*, dz. cyt., s. 160.

postawy wierności Bogu i uznania, że On jest fundamentem życia rodzinnego i ku Niemu zmierzają wszelkie ludzkie wysiłki. Przyjmując ten znak jako ideał miłości, członkowie rodziny podejmują wysiłek upodabniania swego życia do wzoru, jakim jest dla nich Jezus Chrystus, a przy tym nadają swojej wzajemnej, międzyludzkiej miłości wymiar transcendentny⁶. Biorąc zatem pod uwagę znak krzyża jako wzorzec ofiarnej miłości rodzinnej oraz wierności Bogu i Jego prawom, można w nim odczytać zasadnicze przesłanie, jakie prymas S. Wyszyński odnosił do koncepcji rodziny w Polsce.

Formy wychowania społecznego w rodzinie

Człowiek, rodząc się w określonej rodzinie, już od początku ujawnia swoją społeczną naturę. Uczy się przyjmować wymogi stawiane przez otoczenie społeczne, przyswaja zasady nią rządzące, nabywa całego szeregu umiejętności, wzorując się na członkach swojej rodziny, jego sposób oceniania rzeczywistości jest na ogół odwzorowaniem ocen i opinii funkcjonujących wśród jego najbliższych. Także w dziedzinie aksjologii człowiek najczęściej zawdzięcza rodzinie, od której otrzymuje szereg wartości, wzorców zachowań oraz wskazań moralnych. Z biegiem lat także sam zaczyna stawać się pełnoprawnym członkiem swojej społeczności rodzinnej. Proces uspołecznienia zakłada rozwijanie w młodym człowieku świadomości praw przysługujących każdej osobie, a także obowiązków oraz zadań, jakie na nim spoczywają. Reguły współżycia oparte na okazywaniu sobie wzajemnego szacunku i wsparcia pozwalają rozwijać w dzieciach wrażliwość społeczną i przyczyniają się do kształtowania postawy otwartości na innych.

Opisany proces nie dokonuje się w sposób automatyczny przez sam fakt wychowania w rodzinie. O jego skuteczności decyduje szereg czynników, które wynikają w dużej mierze z jakości wzajemnych relacji. Powinny być one przeniknięte: uczuciem miłości, wzajemną akceptacją i poczuciem bliskości. Ksiądz prymas opisywał tę podstawową relację w kategorii braterstwa: „Rozwijajcie w sobie uczucia braterstwa, synostwa, dziecięctwa. Bądźcie przede wszystkim braćmi jedni drugim, bo jest do wień ludzka, najstarsza, najtrwalsza i najpotrzebniejsza”⁷. Pielęgnowanie naturalnych więzi wśród rodzeństwa jest punktem wyjścia dla relacji społecznych, w tym także z innymi narodami. W tym przypadku do głosu dochodzi braterstwo duchowe w oparciu o więzi religijne lub zwyczajnie ludzkie. One wpływają mobilizująco na działalność humanitarną w świecie, ponieważ pobudzają do okazywania wsparcia „braćiom” w sytuacji ich nagłej potrzeby (np. w przypadku kataklizmu, skutków wojny czy głodu).

⁶ Por. tamże, s. 160-161.

⁷ S. Wyszyński, *Na uroczystość św. Stanisława Kostki patrona młodzieży*, w: *Listy pasterskie Prymasa Polski...*, dz. cyt., s. 215.

Poczucie braterstwa wpływa także na dążenie do traktowania innych w sposób sprawiedliwy, unikając przy tym zadawania im krzywd. Przenoszenie takiego sposobu podejścia na stosunki z innymi sprawia, że zauważamy wrażliwość i potrzeby drugiego człowieka, że dla nas ważna jest osoba, a nie tylko bezduszne osiągnięcie własnych korzyści. Pielęgnując relacje oparte na braterstwie, łatwiej jest dążyć do przebaczenia i pojednania, które jest ważne dla stosunków międzyludzkich oraz na płaszczyźnie międzynarodowej⁸. Wydaje się zatem, że ten wymiar doświadczenia braterstwa wyniesionego ze wspólnoty rodzinnej posiada szczególne znaczenie dla formacji społecznej. W tym miejscu należy także zauważyć, że więzi współczesnej rodziny ulegają osłabieniu i naturalne relacje rodzeństwa nie są już tak silne, jak dawniej. Składają się na to różne czynniki, mniejsza dzietność w rodzinach, migracja za pracą, poprawa warunków życia (generująca postawy konsumpcyjne), rozwój cywilizacji medialnej wpływający na obniżenie poziomu komunikacji wewnątrz rodziny (dzieci chętniej komunikują się przez urządzenia mobilne niż w sposób bezpośredni). Wobec tych spostrzeżeń można uznać, że istnieje obecnie potrzeba przypominania o budowaniu zdrowych relacji braterskich w rodzinie, o wzmacnianiu więzi międzypokoleniowych oraz z dalszą rodziną. Temu mogą służyć uroczystości rodzinne, wspólne celebrowanie świąt religijnych oraz spotkania okolicznościowe. Szczególnie istotną rolę w budowaniu więzi rodzinnych oraz wzmacnianiu powiązań uczuciowych spełniają rodzice, a zwłaszcza matka⁹.

Ksiądz prymas w swoich wypowiedziach na temat wychowania społecznego podkreślał kwestię łączenia zasad sprawiedliwości chrześcijańskiej oraz miłości społecznej¹⁰. Rodzina, będąc pierwszą szkołą życia społecznego, jako pierwsza wprowadza dziecko w świat norm moralnych, których centrum stanowi Dekalog. Rzetelne ukształtowanie sumienia dzieci w oparciu o te fundamentalne normy powinno stanowić o ich kręgosłupie moralnym jako członków społeczności dorosłych. W pojęciu sprawiedliwości kardynał S. Wyszyński zawierał także postawę szacunku do prawa (w tym do instytucji państwowych) oraz do posiadanych obowiązków: „Pamiętajmy, że sprawiedliwość ma dwie strony: jest prawem, lecz także obowiązkiem. [...] Wspomnijmy, jak wielkie mnóstwo ludzi zabiega o poszanowanie naszych praw. Odwdzięczajmy się im przez poszanowanie ich praw. Może nawet mniej mówmy o naszych prawach, natomiast sumiennie wypełniamy wszystkie

⁸ Dla prymasa S. Wyszyńskiego gestem wynikającym z braterstwa wiary było dążenie do pojednania pomiędzy Polakami i Niemcami, czego wyrazem stało się orędzie biskupów polskich do episkopatu Niemiec z 18 listopada 1965 roku zawierające zdanie: „W tym jak najbardziej chrześcijańskim, ale i bardzo ludzkim duchu wyciągamy do Was, siedzących tu na ławach kończącego się Soboru, nasze ręce oraz udzielamy wybaczenia i prosimy o nie”. Zob. *Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim*, w: *Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974*, Paris 1975, s. 835.

⁹ Zob. J. Zabielski, art. cyt., s. 287-288.

¹⁰ Por. S. Wyszyński, *Wezwanie pasterskie do pracy wielkopostnej nad zwalczaniem wad społecznych*, w: *Listy pasterskie Prymasa Polski...*, dz. cyt., s. 456-457.

nasze obowiązki: w domu rodzinnym i w świątyni, w pracy zawodowej i społecznej, w szkole, w biurze, w warsztacie, w fabryce i na ulicy¹¹.

Rodzina jest nie tylko miejscem, gdzie dzieci mogą uczyć się od swoich najbliższych respektowania zasad Dekalogu oraz szacunku dla posiadanych praw i obowiązków. Ksiądz prymas podkreślał także znaczenie kształtowania w jej obrębie cnót: wierności, czystości, trzeźwości, sumienności, pracowitości, oszczędności, wzajemnego poszanowania oraz miłości¹². Dzieci powinny znajdować w swoich rodzicach wzory takich postaw, które będą mogły w przyszłości wcielać w swoim życiu. Rodzice natomiast powinni wychowywać swoje dzieci do tych cnót poprzez odpowiednie rozmowy, jak również przez wdrażanie ich w praktykę. Dziś wydaje się ten obszar szczególnie zaniedbany, a mówienie dzieciom o cnotach wielu kojarzy się z czymś anachronicznym. Tymczasem to dom rodzinny wypracowuje konkretne nawyki (choćby punktualność, słowność, troskę o porządek czy pracowitość), dzięki którym kształtują się osobowości cenione w życiu społecznym. Można też na tym tle stwierdzić, iż tam, gdzie te postawy są zaniedbywane, a u dzieci rozwijają się wady, jak niesłowność, niechlujność, skłonność do bałaganienia, niepunktualność, brak pracowitości, to z dużym prawdopodobieństwem ich postawa społeczna będzie naznaczona różnymi obciążeniami.

Zwornikiem kształtowania postawy prospołecznej w myśli księdza prymasa pozostawała idea miłości społecznej, wyrastająca z tradycji chrześcijańskiej. Kategoria miłości społecznej, siłą rzeczy, nie jest obecna w klasycznym opisie stosunków społecznych. Jej źródłem jest wspomniane już poczucie międzyludzkiego braterstwa oraz nadane przez Chrystusa przykazanie miłości Boga i bliźniego. Tym samym miłość w relacjach społecznych wiąże się z pielęgnowaniem wrażliwości na dobro innych osób, aby nie tylko zaradzać ich potrzebom w sytuacji problemowej, ale także dbać o rozwój całościowy człowieka w wymiarach: moralnym, kulturalnym, religijnym, materialnym itp. Postawa miłości w tej perspektywie przestaje być czymś, co jest odnoszone do wąskiego kręgu osób najbliższych, ale przybiera formę imperatywu w stosunkach społecznych obejmujących wszystkich ludzi¹³.

Źródłem i narzędziem kształtowania wysokich standardów moralnych, jak podkreślał ksiądz prymas, jest wychowanie religijne w rodzinie. Proces formowania duchowego dokonujący się w rodzinie poprzez: modlitwę, słuchanie słowa Bożego, szacunek dla Boga i rzeczy Jemu poświęconych, wspólne praktyki religijne czy też przeżywanie świąt kościelnych, co pozwala na ukształtowanie w dziecku

¹¹ Tamże, s. 457.

¹² Por. tamże, s. 452; A. Borkowska-Kniołek, *Zadania wychowawcze rodziców katolickich w świetle nauczania Prymasa Tysiąclecia*, „Studia Prymasowskie” 5(2011), s. 119.

¹³ Zob. S. Dziekoński, *Wychowanie społeczne w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „Studia Prymasowskie” 5(2011), s. 144-149; J. Zabielski, art. cyt., s. 291-294.

właściwej hierarchii wartości, na której czele umieszczony jest Bóg i Jego prawo¹⁴. Dzięki tak ukształtowanej hierarchii człowiek nabiera poczucia, że ponad prawami stanowionymi przez państwo oraz dobrem jakiejś grupy społecznej, są normy wyznaczone przez Boga. Ponadto rozwój życia religijnego staje się dla człowieka źródłem sił duchowych i moralnych oraz wewnętrznej motywacji do podejmowania działań o charakterze filantropijnym i prospołecznym. To w kontekście doświadczenia wiary człowiek odczytuje służbę innym jako osobiste powołanie oraz znak wierności Bogu, a także dostrzega w niej wartość w perspektywie osobistego uświęcenia będącego codziennym dążeniem do łaski zbawienia obiecanej przez Pana w wiecznej ojczyźnie¹⁵.

Zagrożenia dla formacji społecznej w rodzinie

Nauczanie Prymasa Tysiąclecia nie skupiało się jedynie na wskazywaniu wzorców wychowania społecznego w rodzinie. Kardynał S. Wyszyński starał się także głęboko wniknąć w sytuację, w jakiej znajdowała się polska rodzina. Miał bowiem świadomość czynników zewnętrznych i wewnętrznych, które rzutują na ogólną kondycję rodziny, a tym samym mogą osłabiać jej skuteczność wychowawczą. Starał się diagnozować trendy przemian społeczno-kulturowych i formułował postulaty adresowane zarówno do rodziców, jak i do osób odpowiedzialnych za politykę społeczną państwa. Rodzina jednak nie funkcjonuje w jakiejś próżni, ale jest osadzona w kontekście określonej społeczności. Dlatego państwo powinno prowadzić odpowiednią politykę prorodzinną i niwelować zagrożenia, które mogłyby skutkować jej osłabieniem lub rozbięciem. O ile zatem u podstaw działań rządzących znajduje się troska o stabilną i trwałą rodzinę, to wówczas można będzie oczekiwać na jej efektywność w zakresie wychowania społecznego młodego pokolenia: „Chcąc skutecznie pomagać dziecku musimy przywrócić rodzinie należytą pozycję w społeczeństwie, uznać jej prymat w ustroju społecznym i gospodarczym, pierwszeństwo

¹⁴ Por. M. Parzyszek, dz. cyt., s. 105-108; A. Rynio, *Wychowanie młodzieży w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Lublin 2001, s. 151; Z. Struzik, *Obrona wolności narodu księdza kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski. W 100. rocznicę odzyskania niepodległości*, Warszawa 2018, s. 221-222.

¹⁵ „Wychowując [dzieci] po Bożemu, oddajecie wielką przysługę naszemu życiu społeczno-gospodarczemu [...]. Wszystkie cnoty społeczne mają swój wzór w obrazie Boga, Oracza działającego bez przerwy aż dotąd; w obrazie Jezusa Chrystusa – «Syna rzemieślnika»; w chrześcijańskiej filozofii i moralności pracy. Wychowując dzieci po Bożemu, oddajecie również wielką przysługę społeczeństwu, Narodowi i państwu, gdyż wprowadzacie do życia społecznego obywateli zaprawionych już do posłuszeństwa, do karność, do współżycia społecznego, do poszanowania władzy. Całe życie publiczne przeniknięte jest wtedy duchem szlachetnego współzawodnictwa w dobrem, duchem gotowości służby jednych drugim”. S. Wyszyński, *Do rodziców katolickich w sprawie religijnego wychowania dzieci i młodzieży*, w: *Listy pasterskie Prymasa Polski...*, dz. cyt., s. 209-210.

w korzystaniu z urządzeń społecznych, w należytej proporcji do ilości posiadanych dzieci. Musimy również ochraniać jej trwałość i nietykalność. Nie wszystko to od nas zależy, ale wiele można pomóc przez tworzenie opinii sprzyjającej rodzinie jako podstawowej komórce życia narodowego”¹⁶.

Podstawowym celem każdej rodziny jest prokreacja, stąd wszelkie działania zmierzające do ograniczenia tej funkcji, były postrzegane przez księdza prymasa jako poważne zagrożenie dla jej egzystencji. Z tej racji szczególnie mocno piętnował zjawisko aborcji, będące dla niego przejawem postawy wynaturzonej, egoistycznej i antyspołecznej. Zabijanie dziecka poczętego to wyraz wyjałowienia maczynego serca, które zamyka się na przyjęcie tej małej osoby i obdarzenie jej miłością. Na tym tle prymas S. Wyszyński piętnował także upowszechnianie praktyki antykoncepcyjnej, a także przejawów swobodnego eksponowania nagości i pornografii w środkach masowego przekazu. Nasilenie się tego zjawiska traktował jako uderzenie w istotę czystej miłości i uczynienie z aktu seksualnego przedmiotu egoistycznego zaspokojenia fizycznego pożądania, a nawet przedmiotu konsumpcji¹⁷. Ten rodzaj myślenia miał też swój wpływ na atmosferę wychowania w rodzinie, w której wartości duchowe i moralne zostały podporządkowane wartościom materialnym oraz wygodzie życia.

Poważnym wyzwaniem dla trwałości fundamentów aksjologicznych rodziny było w świetle prymasowskiego nauczania zjawisko ateizacji i laicyzacji rodziny. Polityka państwa komunistycznego już z definicji była wrogo nastawiona do religii. Wyrzucania Boga z przestrzeni życia społecznego i zamykanie go w sferze prywatnej zmierzało do podważenia duchowych podstaw moralności społecznej i uznania, że najwyższe źródło norm (także moralnych) stanowią instytucje „demokratycznego” państwa. To sejm lub partia mogły orzekać, co w przestrzeni publicznej może być dobre dla obywateli, a nie wewnętrzny głos Boga i Jego normy. Powoli, ale wyraźnie następowało oddzielanie życia i myślenia religijnego od sfery aktywności publicznej i kulturowej. Ludzie wierzący coraz rzadziej odważali się wypowiadać swoje poglądy religijne na forum publicznym. Ta sytuacja identyfikowana była przez kardynała S. Wyszyńskiego nie tylko jako niebezpieczna dla wychowania religijnego dzieci, ale także dla formacji społecznej. Swoboda wyznania wiary jest podstawowym wyrazem wolności religijnej człowieka. Osoba, która nie potrafi odważyć się artykułować swoich poglądów religijnych, sama rezygnuje z części swoich praw i przestaje być w pełni wolną w przestrzeni społecznej¹⁸.

Na trzecim miejscu – jako poważne zagrożenie dla formacji społecznej w rodzinie wskazywane w listach Prymasa Tysiąclecia – można wymienić problem

¹⁶ S. Wyszyński, *Słowo pasterskie na XXVI Tydzień Miłosierdzia Chrześcijańskiego „Ratujmy dzieci”*, w: *Listy pasterskie Prymasa Polski...*, dz. cyt., s. 621. Por. Z. Struzik, dz. cyt., s. 225-226.

¹⁷ Por. S. Wyszyński, *Rachunek sumienia polskiej młodzieży przed świętem Życia*, w: *Listy pasterskie Prymasa Polski...*, dz. cyt., s. 641-643.

¹⁸ Por. R. Bednarczyk, dz. cyt., s. 249-255.

alkoholizmu. Skala tego zjawiska była na tyle duża, że stawała się problemem społecznym. Jego skutki, z uwagi na cichą tolerancję wobec tego procederu nawet w zakładach pracy, powodowały konkretne straty społeczno-gospodarcze (słaba jakość oraz wydajność wykonywanej pracy, wypadki w miejscu pracy oraz na drodze, choroby powodowane przez nadmierne spożywanie alkoholu, postawy patologiczne itp.). Jednakże z powodu alkoholizmu najdotkliwiej cierpiała zawsze rodzina, ponieważ osoba uzależniona przyczynia się do jej degradacji materialnej (niekiedy nędzy) oraz moralnej. W takiej sytuacji też trudno mówić o właściwym wypełnianiu przez członków rodziny jej obowiązków wychowawczych. Alkoholik, burząc porządek życia wspólnoty rodzinnej, sam stawał się przykładem negatywnym dla dzieci, które narażone były w przyszłości na przejmowanie nawyków alkoholowych. Człowiek pod wpływem tego środka traci zdolności właściwej oceny moralnej i potrafi posuwać się do czynów niemoralnych, a nawet przestępczych. Obok problemu alkoholizmu jako plągi społecznej ksiądz prymas wymieniał także inne zagrożenia – lenistwo, lekkomyślność, marnotrawstwo oraz rozwiążłość, które często bywały powiązane z nadmiernym spożywaniem alkoholu¹⁹.

Przybliżone w sposób ogólny krytyczne spostrzeżenia prymasa S. Wyszyńskiego odnoszące się do zjawisk społecznych wpływających na funkcję wychowawczą rodziny nie tracą swojej aktualności. Z punktu widzenia refleksji pedagogicznej posiadają swój znaczący ciężar gatunkowy, ponieważ nauczanie prymasowskie wskazuje nie tylko na oczekiwane cele wychowawcze oraz narzędzia, jakimi powinno się je osiągać. Również istotny jest fundament aksjologiczny (filozoficzny), a także kontekst społeczny wychowania. W ocenie księdza prymasa wskazane przejawy patologii były zjawiskiem w dużym stopniu tolerowanym przez instytucje związane z władzą państwową. Odbudowanie kondycji religijno-moralnej rodziny było zatem dla kardynała S. Wyszyńskiego warunkiem *sine qua non* dla poprawnego wypełniania przez nią funkcji wychowawczej, w tym wychowania społecznego. Listy pasterskie, jakie były przez niego kierowane do wiernych, posiadały zatem wymiar pedagogiczny. Konsekwentne przypominanie wiernym o ich zadaniach wychowawczych oraz o towarzyszących temu problemach, pozwalało katolikom w Polsce je rozpoznawać i identyfikować jako ważne, ponieważ mówił o nich prymas Polski. Trudno w tym miejscu ocenić wpływ jego nauczania na konkretne postawy wychowawcze rodziców, ale niewątpliwie było ono ważną częścią jego pasterskiego programu odnowy moralnej narodu polskiego. W kontekście współczesnej kultury wyrosłej z idei postmodernizmu, taki głos wydaje się szczególnie potrzebny, bowiem zatarciu ulegają fundamenty rodziny, a tym samym niwelowane są jej naturalne możliwości wychowawcze, co musi także ostatecznie rzutować na kondycję naszego społeczeństwa.

¹⁹ Por. W. Gałązka, *Małżeństwo i rodzina w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „Studia Prymasowskie” 4(2010), s. 140; M. Parzyszek, dz. cyt., s. 179-188; Z. Struzik, dz. cyt., s. 224-225.

Podsumowanie

Przybliżona w niniejszym opracowaniu problematyka wychowania społecznego w rodzinie obecna w pismach pasterskich Prymasa Tysiąclecia wpisuje się w nauczanie Kościoła tego czasu na poruszany temat. Należy jednak podkreślić, że sięganie po tę tematykę wskazuje na priorytety, jakimi w swoim przepowiadaniu kierował się ksiądz prymas. Niewątpliwie jednym z najważniejszych była rodzina, na którą patrzył jako na szkołę wartości społecznych. Biorąc pod uwagę charakter nauczania prymasowskiego, zwłaszcza zawartego w listach pasterskich, można w nim dostrzec poważny i zakrojony na szeroką skalę program edukowania rodziców w zakresie fundamentalnych zasad wychowania społecznego dzieci i młodzieży. Wiele wniosków i postulatów zawartych w tym nauczaniu jest godnych przypomnienia także współcześnie. W epoce postępującego atomizowania życia społecznego, a nawet rodziny, cenne jest zwrócenie uwagi na potrzebę budowania relacji międzyludzkich i międzynarodowych w oparciu o wartość autentycznego braterstwa. Dziś również istnieje potrzeba przypomnienia, że dla zdrowego funkcjonowania społeczeństwa istotne jest respektowanie zasad moralnych Dekalogu, a także kształtowanie cnót: pracowitości, oszczędności, prawdomówności, szacunku dla prawa, sumienności itp. Wzorów takich postaw powinni dostarczać rodzice, a także wypracowywać je w swoich dzieciach. Zwornikiem całej formacji społecznej była dla księdza prymasa zdrowa religijność, ponieważ dzięki niej można kształtować właściwą hierarchię wartości, potrzebną w życiu społecznym. Prymas S. Wyszyński miał jednocześnie świadomość różnych zagrożeń, które mogą dotyczyć współczesnych rodzin i starał się na to także zwracać uwagę polskich katolików. Aktualny kontekst społeczno-polityczno-kulturalny życia polskich rodzin znacząco różni się od tego, w jakim przyszło pełnić posługę pasterską kardynałowi S. Wyszyńskiemu. Dziś pojawiają się nowe zjawiska i wyzwania cywilizacyjne (m.in. globalizacja), nieznane jeszcze na taką skalę w ówczesnych realiach. Niezależnie od tego nauczanie księdza prymasa może i powinno być inspiracją zarówno dla współczesnych pasterzy Kościoła do wypowiedzania się na te tematy, jak i dla pedagogów oraz katechetów zajmujących się naukowo problematyką wychowania społecznego w rodzinie.

Streszczenie

Rodzina była i jest naturalnym miejscem formacji społecznej dla dzieci i młodzieży. Zmiany cywilizacyjne, jakie dokonują się na przestrzeni ostatniego stulecia, wyraźnie wpływają na osłabienie jej struktury. Prymas S. Wyszyński, stojąc na czele Kościoła w Polsce do 1981 roku, dostrzegał te procesy. Z tej racji w swoich listach pasterskich wskazywał wiernym w Polsce, jak powinni budować zdrowe relacje w rodzinach. Zwracał uwagę na braterstwo, potrzebę stosowania Dekalogu jako normy moralnej, rozwijanie cnót społecznych, stosowanie miłości społecznej, ponieważ one przyczyniają się do wychowania społecznego dzieci. Fundamentem tego wychowania była dla księdza prymasa formacja

religijna w rodzinie. Postulował także zaangażowanie państwa w politykę prorodzinną, aby polskie rodziny miały odpowiednie warunki życia i rozwoju. Zauważał zagrożenia społeczne, które mogą osłabiać życie rodzin i wzywał, aby się im przeciwstawiać.

Słowa kluczowe: Prymas S. Wyszyński, rodzina, wychowanie społeczne, pedagogika religijna

THE FAMILY IS A PLACE OF SOCIAL VALUES EDUCATION.
PEDAGOGICAL STUDY OF PASTORAL LETTERS
OF PRIMATE STEFAN WYSZYŃSKI

Summary

The family was and it is a natural place of social formation for children and youth. The last Century bring us the civilization changes even in its structure. Standing at the head of the Church in Poland until 1981 Primate S. Wyszyński, noticed these processes so well. For this reason, in his pastoral letters he showed how to build healthy relationships in families. He was cared about brotherhood, about to use the Decalogue as a moral norm, about developing social virtues, and about applying social love, because they contribute to the social education of children. For Primate, the basic point of this education was religious formation in the family. He also called for the state to be involved in family policy so that Polish families would have proper living and development conditions. He noticed social threats that could weaken the lives of families and called for them to oppose them.

Key words: Primate S. Wyszyński, family, social education, religious pedagogy

LA FAMIGLIA COME UN LUOGO DI EDUCAZIONE AI VALORI SOCIALI.
STUDIO PEDAGOGICO DELLE LETTERE PASTORALI
DI PRIMATE STEFAN WYSZYŃSKI

Sommario

La famiglia da sempre è un luogo naturale di formazione sociale per bambini e giovani. I cambiamenti della civiltà del secolo scorso hanno chiaramente indebolito la sua struttura. Il primate S. Wyszyński, che rimase a capo della Chiesa in Polonia fino al 1981, notò questi processi molto bene. Per questo motivo, nelle sue lettere pastorali, ha mostrato ai fedeli in Polonia come costruire relazioni nelle famiglie. Ha attirato l'attenzione sulla fratellanza, sulla necessità di usare il Decalogo come norma morale, sul bisogno delle virtù sociali e l'amore sociale, perché esse contribuiscono all'educazione sociale dei bambini. Per Primate, il fondamento di questa educazione era la formazione religiosa in famiglia. Ha postulato il coinvolgimento dello stato nella politica per le famiglie in modo che le famiglie polacche abbiano condizioni di vita e di sviluppo adeguate. Ha notato minacce sociali che potrebbero indebolire la vita delle famiglie.

Parole chiave: Primate S. Wyszyński, famiglia, educazione sociale, pedagogia religiosa

Bibliografia

- Bednarczyk R., *Prawa, obowiązki i zadania wychowawcze rodziców w myśli prymasa Stefana Wyszyńskiego*, Warszawa 2017.
- Borkowska-Kniołek A., *Zadania wychowawcze rodziców katolickich w świetle nauczania Prymasa Tysiąclecia*, „*Studia Prymasowskie*” 5(2011), s. 111-123.
- Dziekoński S., *Wychowanie społeczne w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „*Studia Prymasowskie*” 5(2011), s. 137-154.
- Gałązka W., *Małżeństwo i rodzina w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „*Studia Prymasowskie*” 4(2010), s. 127-141.
- Lewandowski J., *Naród w dziejach zbawienia*, Warszawa 2001.
- Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974*, Paris 1975.
- Listy pasterskie Prymasa Polski 1946-1974*, Paris 1975.
- Listy pasterskie Prymasa Polski oraz Episkopatu 1975-1981*, Paris 1988.
- Parzyszek M., *Rodzina w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego. Aspekt pedagogiczny*, Lublin 2012.
- Rynio A., *Wychowanie młodzieży w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Lublin 2001.
- Struzik Z., *Obrona wolności narodu księdza kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski. W 100. rocznicę odzyskania niepodległości*, Warszawa 2018.
- Zabielski J., *Rodzina jako środowisko rozwoju religijno-moralnego w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „*Studia Prymasowskie*” 4(2010), s. 283-294.